KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Bakü'de XIX. Yüzyıla Ait İki Yapının
Cephelerinde Görülen Yılan Arması

The Serpent Coats of Arms Seen on the Facades
of Two Buildings Belonging to Century of XIXth
in Bakü

Ali Murat AKTEMUR*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Aktemur, A. M. (2021). Bakü'de XIX. yüzyıla ait iki yapının cephelerinde görülen yılan arması. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 323-333.

Aktemur, A. M. (2021). The serpent coats of arms seen on the facades of two buildings belonging to century of XIXth in Bakü. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 323-333.

doi 10.29228/kesit.54154

Geliş/ Submitted/ Отправлено:	10.11.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать:	07.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный:	25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, murataktetur@hotmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Bakü'de XIX. Yüzyıla Ait İki Yapının Cephelerinde Görülen
Yılan Arması¹

*The Serpent Coats of Arms Seen on the Facades of Two Buildings
Belonging to Century of XIXth in Bakü*

Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

Öz: Yer altı, yerüstü ve suda yaşaması, tarihin her döneminde yılanla güç atfedilmesine neden olmuştur. Doğadaki bitkilerle beslenmesi, kabuk değiştirerek derisini yenilemesi gibi özellikleri, zehri ve panzehri nedeniyle pek çok kültürde yılanla ilgili mitler ve söylenceler üretilmiştir. MÖ. 3. binden itibaren Mezopotamya'daki kültürlerde, Mısırlılarda, Antik Yunan ve Roma mitolojilerinde, Orta-Asya İslamiyet Öncesi Türk destanlarında, batı kültürlerinde kısaca pek çok kültürde yılanla ilgili söylenceler ve mitler, yılanla insanlarca pek çok sıfat yakıştırıldığını göstermektedir. Özellikle sağlık ve şifa kaynağı olduğuna dair sıfatlar, yılanın kutsallaştırılacak düzeyde sağlık ve tıp ile ilişkilendirilmesine vesile olmuştur. Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'deki, başlangıçta hastane olarak inşa edilen ancak sonradan farklı işlevlerle kullanıldığı anlaşılan iki yapının cephelerinde karşılaştığımız yılanlı armalar, MÖ. 3000'li yıllardan günümüze kadar gelen medeniyetler arası kültürel etkileşimin ortak ürünü sağlık ve tıpla ilişkili sembollerin XIX. yüzyıldaki yansımalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Bakü, yılan, yılan arması.

Abstract: The fact that it lives underground, above ground and in water has caused power to be attributed to the snake in every period of history. Myths and legends about snakes have been produced in many cultures due to its features such as feeding on plants in nature, renewing its skin by changing its shell, and its poison and antidote. In the cultures of Mesopo-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

tamia, Egyptians, Ancient Greek and Roman mythologies, Central-Asian Pre-Islamic Turkish epics, western cultures, in short, the myths and myths about snakes show that many adjectives have been attributed to the snake by people since the 3rd millennium BC. In particular, the adjectives indicating that it is a source of health and healing caused the snake to be associated with health and medicine at a level to be sanctified. The serpent coats of arms on the facades of two buildings in Baku, the capital of Azerbaijan, which were originally built as a hospital but later understood to have been used for different functions, date back to BC. the common product of intercivilizational cultural interaction from the 3000s to the present day is the reflection of the symbols related to health and medicine in the 19th century.

Keywords: Bakü, snake, serpent coats of arms.

Giriş

Yılan figürü Antik çağlardan beri sağlık, tıp, hekimlik ve sonsuz yaşam ile ilişkilendirilmiştir (Başar, 1978; Erdemir, 1996: 187-194; Erk, 1978: 126; Akça, 2013; Leventi, 1991: 137; Güner, Şeker, Güner, 2019: 97-104). Çeşitli kültürlerde ve inançlarda yılan çok zengin ve farklı anlamlar içeren sıfatlar atfedilmiştir (Bayat, 2016: 70-71; Ögel, 2014). Bazı kültürlerde yılan aşırı kutsiyet atfedildiği, hatta tanrı sıfatı yakıştırıldığı dikkatleri çekmektedir (Armutak, 2004: 143-157; Hançerlioğlu, 2010: 561; Yöndemli, 2004). Antik çağlarda aşırı güç ve kutsiyet sıfatı yüklenen yılan tapınma ve ondan yardım dileme gibi kült ve mitolojiler ile karşılaşılır. Zehri ile ölüme sebebiyet vermesi, yılan karşı korku duygusunun gelişmesine vesile olmuştur. Bu korku duygusu yılan aşırı güç izafe edilmesini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca yılanın doğadaki şifalı bitkilerle beslenerek zehre karşı panzehir de ürettiği ve insanların çeşitli hastalıklarına çare olacak dermanın yılanın zehri içerisindeki panzehirde bulunduğu düşüncesi, yılanın bir şifa verici olduğu inancını doğurmuştur.

Orta Asya'daki İslamiyet öncesi Türk destanları ve inançlarında yılan şifa kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde 'bilge' sıfatı yüklenen yılan, insanların dostu olarak gösterilmektedir (Black, Green, 2003: 237; Yöndemli, 2006). On iki hayvanlı Türk takvimi hayvanları arasında yılan da yer almaktadır (Turan, 1941: 1-139; Takvul, 2007: 24-45). İslamiyet öncesi Türk inançlarında şifa, şans ve iyi talih sembolü olarak kabul edilen gövdeleri biri birine dolanmış çift yılan figürü Orhun Abideleri'nde rölyef olarak karşımıza çıkmaktadır (Biray, 2013; 95-113). Günümüz üniversitelerinin temelini oluşturan Anadolu Selçuklu medreselerinin kompleks düzenli plan tasarımının en önemli unsuru, günümüz tıp fakülteleri ve araştırma hastanelerinin temelini oluşturan darüşşifalardır. Darüşşifası bulunan medreselerin taç kapılarında yılan figürüne yer verilmiş olması, yılanın sağlık ve şifa ile ilişkilendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır (Kemaloğlu, 2014: 289-301). Kayseri Çifte Medrese'nin, kitabesinde

Farsça kökenli ve yılan anlamına gelen “mar” kelimesinden türeyen “maristan” ibaresi yer almaktadır. Darüşşifası da bulunan söz konusu medresede yılan armasının işlenmiş olduğu dikkate alındığında ve yılan yurdu, yılanlı bina anlamlarına gelen maristan ibaresi ile birlikte değerlendirildiğinde, yılanın Anadolu Selçukluları’nda şifa ve tıp sembolü olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır (Aktemur, 1999; Kutlu, 2017; Cantay, 1998).

Makalemizin konusunu oluşturan yılan armaları, Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de bulunan, sonradan değişik işlevlerle kullanılsa da başlangıçta tıp ve hastane binası olarak yapılan XIX. yüzyıla ait iki bina üzerinde yer almaktadır. Bunlardan biri Bakü Belediye Binası, diğeri de Bakü Şehir Bankası Binası’dır.

Bakü Belediye Binasındaki Yılan Armaları

Azerbaycan’ın Başkenti Bakü’de, İstiklaliyet Caddesi’nde yer alan, Polonyalı Mimar İ.V. Goslavski’nin eseri 1870 tarihli yapı (Fotoğraf: 1), başlangıçta tıp ve sağlık ilimlerinin görüldüğü, hastane işlevine de sahip kompleks tasarımlı bir bina olarak inşa edilmiştir. Hâlihazırda Belediye binası olarak hizmet veren yapı, 1918-1920 yılları arasında kısa süreliğine meclis binası olarak kullanılmıştır (Aktemur, 2016: 102-117).

Fotoğraf: 1 Bakü Belediye Binası Üzerinde Yer Alan Kitabe.

Yapının giriş cephesinin en önemli unsurları hiç şüphesiz, korint başlıklı platerler üzerine, iç-içe profillerden yuvarlak kemer alınlıklı ve her bir alınlığın tabla kısmında farklı içerikte ve rölyef karakterinde işlenmiş, Neo-barok ve Art-Nouveau üsluplarını kaynaştıran armaların yer aldığı, dikdörtgen formlu pencerelerdir (Fotoğraf: 2).

Fotoğraf: 2 Bakü Belediye Binası Giriş Cephesinde Yer Alan Pencerelelerden.

Pencere alınlık tablalarına işlenmiş armalar arasında en dikkat çekicilerinden biri, açıkbaşlı bir aslanın ağzı içerisinde yer alan madalyondur. Kabartma heykel tarzında işlenen bu madalyonun içerisinde bir meşale etrafına karşılıklı dolanmış kanatlı yılan figürlerine yer verilmiştir (Fotoğraf:3). Bu yılanlı arma, sağlık ve tıp sembolü olarak, Türk ve dünya kültür tarihinde önemli yer tutar. Armanın çevresini saran aşırı plastik bitkisel dekorasyon, bu süslemeye Neobarok ve Art-Nouveau karakter kazandırır (Aktemur, 2018: 838).

Fotoğraf: 3 Bakü Belediye Binası Pencere Alınlığında Yılanlı Arma.

Alınlık kabartmalarından bir diğeri, bitki dal ve yaprakları arasından süzülen karşılıklı iki yılanın, bir kâse içerisine zehirlerini (derman) akıtışını konu alır (Fotoğraf:4). Çevresi doğa kaynaklı bitkilerle kuşatılmış bu armada; sağlık ve tıp sembolü yılanların doğadan aldıklarını bir kâsede biriktirmeleri, ikonografik olarak doğanın ve doğadaki bitkilerin, insan sağlığının ve tedavide kullanılan ilaçların kaynağı olduğunu vurgulamaktadır (Aktemur, 2018: 840-841).

Fotoğraf: 4 Bakü Belediye Binası Pencere Alınlığında Yılanlı Arma.

Bakü Şehir Bankası Binasındaki Yılan Arması

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü’de Terlan Aliyarov sokakta yer alan, yörede Şehir Hastanesi, Şehir Bankı gibi isimlerle adlandırılan ve başlangıçta hastane olarak inşa edilen yapı, XIX. yüzyıl sonlarının Art-Nouveau üslubunun Bakü’deki önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktemur, 2016: 217-223).

Fotoğraf: 5 Bakü Şehir Bankası Binası Giriş Cephesi.

Yapı cephelerindeki bazı pencerelerin düz atkılarının üzerindeki oldukça büyük tutulmuş dikdörtgen panolarda; floral ağırlıklı çiçek, yaprak, ağaç ve meyve karışımı Art-Nouveau bitkisel bezemesine yer verilmiştir (Fotoğraf: 5). Bunlardan giriş cephesinin iki köşesinde, yine aşırı plastik yaprak motifleriyle çerçeveli dikdörtgen panolar içerisine bir asanın gövdesine sarılmış tıp sembolü yılan motiflerinin işlendiği görülür (Fotoğraf: 6).

Fotoğraf: 6 Bakü Şehir Bankası Binası Giriş cephesinde Yılanlı Arma.

Tartışma ve Sonuç

Makalemizin konusunu oluşturan ve Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'deki XIX.yüzyıla ait iki yapının giriş cephelerinde karşımıza çıkan yılan armalarının kaynağının ve ve geçmişinin, Bakü'nün zengin tarihi geçmişi ile ilişkilendirilmesi gerekir. Zira Bakü, yılanı sağlık ve şifanın sembolü olarak kullanan İslamiyet öncesi Orta-Asya Türk kültürünün önemli merkezlerinden biri olmuştur. Türkler'in Orta-Asyadan Anadolu'ya uzanan yolculuğunda,yılan tüm sembolik anlam ve içeriği ile Bakü'de de yansımalarını bulmuştur. Öte yandan Bakü, köklerini Antik Yunan ve Roma kültürlerinden alan batı kültürünün 1730'lu yıllarda Çar I. Petro döneminde özellikle Petersburg başta olmak üzere Rusya coğrafyasına mimari örneklerle yansımasının ve bu batı etkili mimari tarz ve sembollerin XIX. yüzyılda yoğun bir biçimde uygulanışının en önemli ve zengin mimari örneklerine sahip kentlerden biridir.

Bakü Belediye Binasındaki bitki dal ve yaprakları arasından süzülen karşılıklı iki yılanın, bir kâse içerisine zehirlerini (derman) akıtışını konu alan armanın (Fotoğraf: 4), Anadolu Selçuklu devrine ait Kayseri Çifte Medrese Darüşşifası (Gevher Nesibe Hatun Hastanesi)'ndaki yılanlı arma (1205-1206) ile ayrıntıda farklılıklar olsa da kompozisyon açısından genel hatlarıyla benzerlik arz etmesi, Anadolu Selçuklularının Orta-Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri kültürün ilişki ve etkileşimini, yayılım alanlarını ve devam ettirilişini ortaya koymaktadır (Fotoğraf:7).Bakü Belediye Binası'ndaki kâseye zehrini akıtan karşılıklı iki yılanın yer aldığı armanın birebir olmasa da genel hatlarıyla benzerlik gösteren ve tek yılanlı olarak karşımıza çıkan örneği, Çankırı Müzesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Selçuklularına ait Çankırı Darüşşifası'ndan

(1235) Çankırı Müzesi'ne nakledilen havuz fıskiyesi, gövdesi bir kadehe dolanan ve kadehe zehrini akıtan yılan şeklinde yapılmıştır (Fotoğraf: 8).

Fotoğraf: 7 Kayseri Çifte Medrese Darüşşifasında Yılanlı Arma.

Fotoğraf: 8 Çankırı Darüşşifası'ndan Yılanlı Kadeh Formunda Havuz Fıskiyesi.

Bakü Belediye Binasındaki kabartma heykel tarzında işlenen madalyonun içerisinde bir meşale etrafına karşılıklı dolanmış kanatlı yılan figürlerinden oluşan arma(Fotoğraf:3), özelde tıp ilminin genelde bilimin ışığını sembolize eden meşale ile şifa ve sağlık sembolü yılanlardan oluşmaktadır. Bu armanın, Yunan Tanrısı Hermes'in sağlıkla ilişkilendirilen ve üzerine kanatlı çift yılanın dolandığı Caduceus isimli asasını (Fotoğraf:9) hatırlatması, kültürler arası etkileşimin coğrafya ve tarih açısından sınır tanımadığını ve yaşayan bir süreklilik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Antik Yunan sağlık ve tıp tanrısı Asklepios'un tek yılanlı asasını da hatırlamak gerekir

(Çizim: 1) .

Fotoğraf: 9 Hermes'in Caduceus isimli asası.

Çizim: 1 Asklepios'un Tek yılanlı Asası.

Bakü Şehir Bankası Binası'nın cephesinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş, aşırı plastik yaprak motifleriyle çerçeveli dikdörtgen iki pano içerisinde, bir asanın gövdesine sarılmış tıp sembolü yılan motiflerinin işlendiği görülür(Fotoğraf:5-6). Buradaki bir asanın gövdesine dolanan kanatlı çift yılanlı armanın, Yunan Tanrısı Hermes'in sağlıkla ilişkilendirilen ve üzerine kanatlı çift yılanın dolandığı Caduceus isimli asasıyla yakın benzerliği dikkati çeker (Fotoğraf: 9).

Yer altı, yerüstü ve suda yaşaması, tarihin her döneminde yılanla güç atfedilmesine neden olmuştur. Doğadaki bitkilerle beslenmesi, kabuk değiştirerek derisini yenilemesi gibi özellikleri, zehiri ve panzehiri nedeniyle pek çok kültürde yılanla ilgili mitler ve söylenceler üretilmiştir. M.Ö. 3. binden itibaren Mezopotamya'daki kültürlerde, Mısırlılar'da, Antik Yunan ve Roma mitolojilerinde,

Orta-Asya İslamiyet Öncesi Türk destanlarında, batı kültürlerinde kısaca pek çok kültürde yılanla ilgili söylenceler ve mitler, yılanla insanlarca pek çok sıfat yakıştırıldığını göstermektedir. Özellikle sağlık ve şifa kaynağı olduğuna dair sıfatlar, yılanın kutsallaştırılacak düzeyde sağlık ve tıp ile ilişkilendirilmesine vesile olmuştur.

Bilinen en eski söylencelerden biri Mezopotamya'da Sümer şehir devletlerinden biri olan Uruk'un Kralı Gılgamış ile ilgilidir. Gılgamış'ın ölümsüzlük iksirini arayışını anlatan söylence, çivi yazılı kil tabletlere de konu olmuştur. Gılgamış'ın sudan çıkardığı ölümsüzlük otunu yılanın kapmasını ve yemesini, otu yedikten sonra da derisini değiştirmesini ve yenilenerek gençleşmesini anlatan bu söylence, yılanın sağlık, tıp, yenilenme, ölümsüzlük gibi kavramların sembolü olarak tüm medeniyetlerde ortak bir kültür ürünü olarak kullanılışının sebebinde de açık ve anlaşılır şekilde ortaya koymaktadır (Fotoğraf: 10).

Fotoğraf: 10 Çivi Yazılı Kil Tablet Üzerinde Gılgamış Söylencesi.

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'deki, başlangıçta hastane olarak inşa edilen ancak sonradan farklı işlevlerle kullanıldığı anlaşılan iki yapının cephelerinde karşılaştığımız yılan armaları, M.Ö. 3000'li yıllardan günümüze kadar gelen medeniyetlerarası kültürel etkileşimin ortak ürünü sağlık ve tıpla ilişkili sembollerin XIX.yüzyıldaki yansımalarıdır.

KAYNAKÇA

- Akça, T. (2013). *Evaluation of the pergamon asklepieion with the medical point of view* [Doctoral Dissertation]. Çukurova University Health Sciences Institute.
- Aktemur, A. M. (1999). *Anadolu Selçuklu devri kayseri yapılarında taş süslemeciliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2016). *Bakü'deki Avrupa tarzı sivil mimarlık örneklerinde cephe düzeni*. Zafer Ofset Yayıncılık.
- (2018). Bakü belediye binasındaki figürlü armaların ikonografik yorumu. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 831-845.

- Armutak, A. (2004). Doğu ve batı mitolojilerinde hayvan motifi II. sürüngenler, balıklar, kanatlılar ve mitolojik hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 30(2), 143-157.
- Başar, Z. (1978). *Halk hekimliğinde ve tıp tarihinde yılan*. Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Yayınları.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*.
- Biray, N. (2013). Terim dünyamızda yılan: Kavram, anlam ve yapı bakımından. *Avrasya Terim Dergisi*, 1, 95-113.
- Black, J.; Green, A. (2003). *Mezopotamya mitolojisi sözlüğü, tanrılar, ifritler, semboller*. Aram Yayıncılık.
- Cantay, G.(1998). *Kadın Baniler ve Dârü's-Şifalar*.
- Erdemir, A. D. (1996). *Tıp tarihi ve deontoloji*. Güneş & Nobel Yayınları.
- Erk, N. (1978). *Veteriner tarihi*. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları.
- Güner, E.; Şeker, K. G. ve Güner, Ş. İ. (2019). Darüşşifalardan günümüz sağlık kurumlarına yılan sembolü. *Lokman Hekim Dergisi*, 9(1), 97-104.
- Hançerlioğlu, O. (2010). *Dünya inançları sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Kemaloğlu, M. (2014). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârüşşifalar. *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(13), 289-301.
- (2014). Türkiye Selçuklularında içtimai müesseseler ve eserler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1(4),9.
- Leventi I. (1991). *The iconography of health in the classical years*. Hellenic National Archive of Documents.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2007). Kültürel etkileşim açısından 12 hayvanlı Türk takviminin yayılışı. *Modern Türk Araştırmaları Dergisi*, 4, 24-45.
- Turan, O. (1941). *On iki hayvanlı Türk takvimi*. DTCF Yayınları.
- Yöndemli, F. (2004). *Tarih öncesinden günümüze yılan*. Piramit Yayıncılık.
- (2006). *Hayat ağacı ejder yılan*. Nüve Kültür Merkezi Yayını.